

== *Damirka Mihaljević* ==

Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru

damirka_mihaljevic@net.hr

UDK 329.1/.6(497.6)

316.334.3

Prethodno priopćenje

IDEOLOŠKI SUKOBI U BOSNI I HERCEGOVINI

Sažetak

Od početaka liberalizacije političkoga života u BiH evidentne su jake ideološke polarizacije koje nisu razriješene ni u ratnom sukobu. Nekonsolidiranost bosanskohercegovačke države i kašnjenje u transformacijskim procesima uzrokovano je upravo ideološkim sukobima. Jaka ideološka polarizacija onemogućava integrativno političko djelovanje i karakteristika je nedjelotvornih demokracija. BiH se mijenja vrlo sporo, a ideološki se sukobi usložnjavaju. Nametnuto ustavno uređenje nije prepoznato kao pravedno i primjereno i kao takvo nepremostiva je prepreka stvaranju potpore političkom sustavu bez koje je BiH neodrživa. Tako ostaje nepromijenjena vanjska zona Europe. Što bi trebalo mijenjati? Prije svega pristup EU i uključivanju BiH u integracijske procese. Zamah toj perspektivi može proisteci samo iz Europe ubrzavanjem pregovora. Međutim, Europa s izbjegličkim migracijama i schengenskim režimom pokazuje jasne znakove krize temeljnih vrijednosti. Budemo li svjedočili daljnjem slabljenju europskih institucija, uslijedit će promjena međunarodnoga poretka i napora da se BiH integrira kao država.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, ideologije, nacionalizam, EU, demokracija

IDEOLOGICAL CLASHES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract

Ever since political life in Bosnia and Herzegovina became more liberal, ideological polarization has been high. Even the war did not manage to resolve this issue. Ideological clashes caused Bosnia and Herzegovina to lack consolidation and transformation processes to lag behind. High ideological polarization prevents integrative political action and is a feature of inefficient democracies. Bosnia and Herzegovina is changing very slowly while ideological clashes are becoming more complex. The imposed constitutional organization of the country has not been recognized as just or adequate. As such, it is an insurmountable obstacle to the political system support, without which Bosnia and Herzegovina cannot exist. This way, the European outer zone remains unchanged. What should be changed? Firstly, Bosnia and

Herzegovina should begin the process of integration and become a member of the EU. Only Europe can provide incentive to this perspective by accelerating negotiations. However, clear signs of the crisis of values are beginning to show in Europe due to the migrant crisis and Schengen regime. If European institutions continue to weaken, it will affect the international order and efforts to make Bosnia and Herzegovina an integrated country.

Key words: Bosnia and Herzegovina, ideologies, nationalism, EU, democracy

Uvod

Bosna i Hercegovina je od uvođenja višestranačkoga sustava devedesetih poprište žestokih ideoloških sukobljavanja. Ratni sukob započeo je velikosrpskom agresijom kojoj je prethodio raskol u prvoj vladi, nakon parlamentarnih izbora, izazvan nepomirljivim ideološkim konfrontacijama. Konsenzus o uređenju države nakon raspada socijalističke federacije nije bilo moguće postići. Iako paradoksalno, liberalizacijom javnoga života ipak se dogodila disperzija ideološkoga sukoba, a potom i rat kojim se sukob nastojao razriješiti. Pri tome se neminovno postavlja pitanje kako je moguć ideološki sukob takve žestine ako uzmemo u obzir činjenicu da je BiH bila dio jednostranačkoga sustava, a uvođenje višestranačja i liberaliziranje javnoga života u tako kratku razdoblju ne mogu proizvesti animozitete takva kapaciteta. Je li zato odgovorna isključivo nacionalna ideologija s obzirom na to da su se procesi demokratizacije i liberalizacije javnoga života odvijali u znaku nacionalne homogenizacije Hrvata, Muslimana¹ i Srba oko nacionalnih stranaka HDZ-a, SDA i SDS-a ili postoje i drugi razlozi koji upućuju na politogenezu BiH? A. Mujkić smatra da se takav etnički pluralizam u svom najradikalnijem obliku pokazao vrlo destruktivnim za političku zajednicu BiH.² U javnosti su, pak, nacionalne stranke percipirane kao snage demokratskoga preobražaja i socijalnoga napretka i u tom kontekstu imale su potporu zapadnoeuropskih država.³ Propast komunističkih poredaka dovela je do krize identiteta i djelotvornost lijevih snaga. S političkom slabošću i padom potpore glasača bila je suočena ljevica i u Zapadnoj Europi. Nesigurna vremena brzih društvenih promjena pogoduju nacionalnoj ideologiji. U takvim okolnostima nacionalna identifikacija i povratak tradicionalnim vrijednostima prilično brzo ispunjavaju vrijednosni vakuum nastao urušavanjem staroga sustava. Emotivna snaga koja pobuđuje snažnu volju za kolektivnim djelovanjem može biti zastrašujuće razorna i najčešće je razlog negativna određenja nacionalizma. Iako se može pretpostaviti da

¹ Na saboru u Sarajevu 27. IX. 1993. usvojena je *Deklaracija o narodnom imenu* kojom Muslimani u BiH dobivaju ime Bošnjaci.

² Usp. Asim MUJKIĆ – John HULSEY, „Explaining the Success of Nationalist Parties in Bosnia and Herzegovina“, *Politička misao*, Zagreb, god. XLVII., 2010., br. 2., str. 143.

³ Usp. Mirko PEJANOVIĆ, „Osnovne karakteristike razvoja političkog pluralizma u BiH 1989. – 2003.“, *Pregled – časopis za društvena pitanja*, Sarajevo, broj 1. – 2., 2005., str. 52.

bez nacionalizma vjerojatno ne bi ni bilo rata, time nismo, kako kaže Kurelić, objasnili puno. Prije svega jer su strategije nacionalnih pokreta na prostoru bivše Jugoslavije bile vrlo različite. Primjerice, slovenski nacionalizam bio je usmjeren na nacionalno oslobođenje dok je srpski bio imperijalistički.⁴ U razaranju komunističkih poredaka nacionalizmi su nedvojbeno odigrali značajnu ulogu. Kraj 20. stoljeća, uostalom, bio je u znaku sloma komunizma i uspona nacionalizma.⁵ Radikalniji oblici javljali su se u većini mladih demokracija poput, primjerice, antisemitizma u Mađarskoj, ali su jedino na prostoru nekadašnje Jugoslavije eskalirali u ratu.⁶ *Casus belli* prvo u Hrvatskoj, a potom i u BiH bila je velikosrpska krajnje radikalna nacionalna ideologija. Međutim, u BiH je situacija zbog višenacionalnoga sastava stanovništva bila znatno kompleksnija.⁷ Temeljni ciljevi nacionalnih stranaka HDZ-a, SDS-a i SDA bili su međusobno suprotstavljeni i u kontekstu preustroja Jugoslavije, a potom i uređenja BiH.⁸ O pitanju neovisne budućnosti BiH bošnjačka i hrvatska politika bile su uvjetno usuglašene zbog nužnosti održavanja referenduma. Prema Badinterovoj komisiji to je bio jedan od uvjeta za priznavanje novonastalih država na prostoru nekadašnje Jugoslavije. Vladajuće bošnjačke političke elite zamišljale su BiH kao unitarnu građansku državu, a hrvatske kao federaciju ili konfederaciju nacionalnih jedinica.⁹ Kako je održavanje referenduma bio uvjet za priznanje BiH, sadržajne

⁴ Usp. Zoran KURELIĆ, „Arendt vs. Kedourie“, *Politička misao*, Zagreb, god. XXXV., 1998., br. 1., str. 149.

⁵ Vidi Zvonko POSAVEC, „Slom socijalizma i uspon nacionalizma“, *Politička misao*, Zagreb, god. XXXII., 1995., br.1., str. 142., 150.

⁶ Iako su nacionalizmi općenito postali važni u trenutku propasti socijalizma u svim bivšim socijalističkim državama, propast Jugoslavije nije bila zbog toga unaprijed određena. Nacionalizmi nisu razorili Jugoslaviju, već su osnažili tijekom propasti zajedničke države. Činjenica je da je sukob federalizma i unitarizma iz aspekta funkcioniranja države i zadovoljenja nacionalnih težnji i interesa vjerojatno bio najveći problem Jugoslavije.

⁷ Prema popisu stanovništva iz 1991. u BiH je živjelo 4,354.911 stanovnika. Od toga 1,902.869 Bošnjaka (43,7 %), 1,364.363 Srba (31,3 %), 752.068 Hrvata (17,3 %) dok su 7,7 % stanovnika činili pripadnici drugih nacija i ostali. Bošnjaci su bili većina u 45 općina (u 13 relativna, u 31 apsolutna), Srbi u 34 općine (5 relativna, 29 apsolutna većina), a Hrvati su bili većina u 20 općina (6 relativna i 14 apsolutna). Vidi Davor RODIN, „Hrvatska i Hrvati u BiH“, *Adrias*, Split, br. 17., 2011., str. 223.

⁸ Stavovi HDZ-a i SDS-a o Jugoslaviji bili su nepomirljivi i u predizbornom razdoblju, a osobito nakon preuzimanja vlasti. Prva je podupirala opciju formuliranu u Hrvatskoj i Sloveniji, druga je podupirala koncepciju Srbije i Crne Gore. Za SDA, kako navodi S. Mrduljaš, zbivanja u Jugoslaviji došla su preuranjeno i nije vidjela jasne prilike za realizaciju svojih ciljeva. Zbog toga je politika SDA bila dugo usmjerena na održavanje Jugoslavije. Dokle god je to bilo moguće, SDA nije bila spremna vezati se za jedan od dvaju ustrojbenih blokova. Vidi Saša MRDULJAŠ, „Doprinos vladajućih stranaka izbijanju rata u Bosni i Hercegovini“, *Suvremene teme*, god. IV., 2011., br.1., str. 52.

⁹ U Proglasu 356 najuglednijih bošnjačkih intelektualaca, izdanu u organizaciji SDA 10. lipnja 1991., stajalo je u točkama 4 i 5 sljedeće: „Opredjeljujemo se za BiH kao građansku republiku, u kojoj će biti poštivani sloboda i prava čovjeka i građanina, te nacionalna prava naroda i manjina, u kojoj će vladati ekonomska i politička demokracija. To je trajno opredjeljenje muslimanskog naroda.“; „Muslimani su spremni dio svog nacionalnog suvereniteta prenijeti na građanski suverenitet Bosne i Hercegovine. Pozivamo bosansko-hercegovačke Srbe i Hrvate da na isti način dio svog nacionalnog suvereniteta prenesu na građanski suverenitet Bosne i Hercegovine. Suverenitet BiH jeste zalog nacionalnog suvereniteta svakog od nas.“ O navedenom političkom određenju bosansko-hercegovačkoga HDZ-a koji je podupirao neovisnu BiH, ali uređenu kao složenu državu, govori prijedlog referendurnog pitanja o državnoj neovisnosti BiH formuliran na sjednici središnjeg odbora

razlike samo su privremeno pale u drugi plan. Srpska strana nije prihvaćala BiH kao samostalnu i neovisnu državu izvan jugoslavenske zajednice. Odbijala je referendum i paralelno započela proces političkoga organiziranja srpskih autonomnih oblasti u BiH. U stvari to je bio početak državnoga organiziranja Srba unutar BiH.¹⁰ Odnos hrvatskoga i bošnjačkoga političkoga vodstva oko političkoga uređenja države komplicirao se do razmjera koji su isključivali svako integrativno političko djelovanje i u konačnici, na žalost, završili u građanskome ratu.¹¹ Sve razlike koje postoje među bosanskohercegovačkim stanovništvom pretvorile su se u suprotnosti koje su međusobno djelovale isključujuće. Koliko god bile instrumentalizirane tutorstvom političkih elita koje vode mase, isključivo samointeresno djelovanje, a potom i žestina ratnoga sukoba, upućuju na iznimnu složenost odnosa u bosanskohercegovačkom društvu¹² koji se ne mogu objasniti tek površnim pragmatičnim pristupom bez povijesne pozadine.

Burna povijest i sukobljavanje civilizacija, vjera i različitih sustava vrijednosti, kao i vrlo izraženi interesi velikih sila prema zbivanjima u BiH, učinili su prošlost BiH vrlo važnom u određivanju njezine sadašnjosti i budućnosti. Takva prošlost i danas opterećuje integraciju BiH i izgradnju zajedničkoga sustava vrijednosti bez kojeg nema konsolidirane države. M. Kasapović u nagrađivanoj knjizi *Bosna i Hercegovina*

te stranke u Livnu 9. veljače 1992., poznato kao *Livanjsko pitanje*: „Jeste li za suverenu i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu, državnu zajednicu konstitutivnih i suverenih naroda hrvatskog, muslimanskog i srpskog u njihovim nacionalnim područjima (kantonima)?“ Vidi Saša MRDULJAŠ, „Uzroci međunarodne neučinkovitosti u BiH (1992. – 2014.), *Suvremene teme*, god. VII., 2014., br. 1., str. 97.

¹⁰ Usp. Mirjana KASAPOVIĆ, *Bosna i Hercegovina: podijeljeno društvo i nestabilna država*, Zagreb, 2005., str. 118.

¹¹ Srbijanska agresija koja je prijetila fizičkoj, a osobito političkoj samobitnosti Hrvata i Bošnjaka presudno je utjecala ne samo na amortizaciju konfliktnog značenja SDA i HDZ BiH o uređenju države već i na gotovo instinktivno približavanje dvaju naroda i na udruživanje obrambenih potencijala. U interesu suzbijanja srbijanske oružane agresije Hrvati su dali osjetan doprinos naoružavanju Bošnjaka. Sukladno tomu, kako je Hrvatska vojska bila jedina inozemna sila spremna da se oružano uključi u protusrpski obrambeni napor, Bošnjaci su tu spremnost pozdravili, dali joj poticaj te na taj način pred međunarodnom zajednicom legitimirali nazočnost HV-a u BiH. Tako je Alija Izetbegović polovicom lipnja izjavljivao kako „postoji prisustvo izvjesnih hrvatskih snaga u Hercegovini oko Stolca, ali one gone zajedničkog agresora“ (*Slobodna Dalmacija*, 17. VI. 1992., str. 5.). Ujedno, po vlastitoj izjavi, sam je Izetbegović početkom listopada 1992. tražio od hrvatskoga predsjednika da pošalje HV u bosansku Posavinu kako bi ojačao obrambene pozicije tamošnjega HVO-a. Prikazan bošnjački odnos prema nazočnosti HV-a u BiH bio je jednim od bitnih razloga što Hrvatska, za razliku od Savezne Republike Jugoslavije, nije sankcionirana i izolirana zbog nazočnosti svojih trupa u BiH. Istodobno, u interesu konsolidacije protusrpskih obrambenih napora, Bošnjaci su prihvatili utemeljenje hrvatske vojne komponente u BiH – Hrvatsko vijeće obrane (HVO) – te njegovo uklapanje u Oružane snage BiH. Time je izbjegnuto da HVO bude smatran, za razliku od Vojske Republike Srpske, paravojnom formacijom unutar BiH. Vidi Saša MRDULJAŠ, „Politička dimenzija hrvatsko-muslimanskih/bošnjačkih odnosa“, *Društvena istraživanja*, god. XVII., 2008., br. 4. – 5., str. 852.

¹² U procesu transformacije mase izlaze iz podređenosti političkih elita, ako uopće izađu, samo između agonije nedemokratskog sustava i institucionaliziranja demokracije. Potom bi trebala uslijediti šira demobilizacija koju konsolidiranjem demokracije zamjenjuje aktivna politička participacija. Ako se to dogodi, dolazi do produbljivanja demokracije intenzivnom participacijom građana. Vidi Wolfgang MERKEL, *Transformacija političkih sustava: teorije i analize*, Zagreb, 2009., str. 85.

- *podijeljeno društvo i nestabilna država*¹³ smatra da je uzrok nestabilnosti države paradigmatično pluralno ili podijeljeno bosanskohercegovačko društvo. Nema nijednog velikog događaja u povijesti BiH koji tri glavne vjerske i etničke skupine doživljaju jednako. „Politička povijest zemlje bila je u znaku suprotstavljanja, ali i sukobljavanja triju glavnih vjerskih i etničkih blokova, tabora ili segmenata muslimansko-bošnjačkog, pravoslavno-srpskog ili katoličko hrvatskog.“¹⁴ Za vrijeme osmanlijske vladavine, vladavine Austro-Ugarske i u Kraljevini Jugoslaviji kontinuirano su stvarane razlike uvjetovane vjerskim razlikama u stanovništvu BiH. Nemogućnost ili nesposobnost ostvarivanja unutarnje političke i duhovne kompaktnosti odvest će Bosnu na povijesnu stranputicu odstupanja u odnosu na Europu.¹⁵ Takav razvoj nastojao se promijeniti stvaranjem avnojske Jugoslavije u kojoj se pokušalo izgraditi novo zajedništvo prevladavanjem povijesnih razlika i podjela kroz socijalističke vrijednosti poput bratstva i jedinstva. Kao podobno nacionalno određenje osobito se poticalo jugoslavenstvo, ali ta koncepcija nije bila posebno uspješna u BiH. Broj Jugoslavena među bosanskohercegovačkim stanovništvom bio je u tadašnjem jugoslavenskom prosjeku od 5,5 %, dok je broj mješovitih brakova na državnoj razini rastao s 9 na 13 %, a u BiH sa 7 na 12 %.¹⁶ Nova perspektiva za BiH, premda puna nepoznanica, pojavila se raspadom socijalističke federacije. Prema Badinterovoj komisiji jedan od uvjeta priznavanja republika nastalih raspadom Jugoslavije bio je provođenje referenduma o neovisnosti. U BiH referendum je održan 29. veljače i 1. ožujka 1992. godine. Rezultati referenduma, prema kojem je za neovisnu BiH glasovalo 99,4 % glasača, uglavnom Hrvata i Bošnjaka, govore o tome da je država nastala na pristanku većine. Međutim, kako upozorava Kasapović, riječ je o duboko podijeljenom društvu i da bi država mogla funkcionirati, odnosno da bi uopće opstala, potreban je formalan pristanak većine iz svih triju naroda u BiH.¹⁷ Dan nakon međunarodnoga priznanja BiH, 6. travnja 1992., srpske vojne snage započele su agresiju na BiH. Taj se datum smatra i službenim početkom rata iako većina Hrvata smatra da je rat počeo 30. rujna, odnosno 1. listopada 1991., kada je JNA uništila sedam sela u Hercegovini u kojima su živjeli Hrvati. Rat je donio strahovita ljudska i materijalna razaranja, dotad neviđena u Europi. Uplitanjem međunarodne zajednice u sukob dolazi do internacionalizacije problema i zaustavljanja rata. Odlučnom američkom inicijativom dolazi prvo do Washingtonskoga sporazuma, a potom i do Daytonskog mirovnog sporazuma kojim je konačno zaustavljen rat.

¹³ Autorica je za tu knjigu 2006. dobila državnu nagradu.

¹⁴ M. KASAPOVIĆ, *Bosna i Hercegovina...*, str. 77., 200.

¹⁵ Usp. Srećko DŽAJA, *Konfesionalnost i nacionalnost BiH*, Sarajevo, 1992., str. 185.

¹⁶ Usp. M. KASAPOVIĆ, *Bosna i Hercegovina...*, str. 111.

¹⁷ *Isto*, str. 163.

Novim poretком uspostavljenim Daytonskim mirovnim sporazumom postignuto je rješenje do kojeg se nije došlo unutarnjim snagama, već je nametnuto i iz te se činjenice reproducira stalna ideološka suprotnost. Nekonsolidiranost države i kašnjenje u izlasku iz tranzicijskoga razdoblja uzrokovano je upravo ideološkim, odnosno vrijednosnim sukobima. *Mogu li ideološki, nacionalni, sukobi u BiH biti prevladani?*

1. Političke snage u BiH

U političkim prostorom BiH od liberalizacija političkoga života dominiraju nacionalne snage, izuzev 2000. godinu kada je međunarodna zajednica grubim mijenjanjem izbornih pravila nastojala to promijeniti. Lijeve su stranke još uvijek nedovoljno profilirane i gotovo potpuno marginalne u artikuliranju političkih ciljeva. Socijaldemokratska stranka (SDP) nije izvršila jasnu ideološku profilaciju. Iako je, kako navodi N. Ćurak, teško očekivati novi zaokret u desno, stranku u sadašnjoj fazi opozicijskoga mira uz kadrovsku svakako očekuje i statutarna transformacija i ideološka profilacija.

To profiliranje mora ići u smjeru socijalne pravednosti, autentične zaštite vrijednosti istinske socijaldemokracije, što prije svega uključuje dubinsku odanost 'plavim i bijelim okovratnicima', ljudima koji žive od svoga rada i koji su svakodnevno izloženi nevjerovatnim hirovima i nepravdama anarhičnog kapital odnosa čiji se kreatori ponose gotovo apsolutnom deregulacijom, a koja je u konačnici dovela do nestajanja fabrika kao na traci i umora radništva koje, nokautirano, traži svoju avangardu.¹⁸

Demokratska fronta također je lijeva nova opcija koja nudi multietnički koncept BiH. Iako je iznenađenje proteklih izbora, tek treba vidjeti je li riječ o stvarnoj promjeni daytonske paradigme ili o političkom avanturizmu kratka daha.¹⁹ U BiH se još uvijek nije dogodila ni ideološka promjena u izvršnoj vlasti što je po teoriji transformacije nužan uvjet u konsolidiranju demokracije.²⁰ Drukčija ideološka orijentacija u izvršnoj vlasti važan je dokaz konsolidacije mladoga demokratskoga sustava. Ta promjena vlade znači drukčiju stranačko-političku konsolidaciju između vlade i opozicije, a analitičari poput Huntingtona daju joj veliko simbolično značenje. „Time se pokazuje, prvo, da dvije najvažnije vodeće političke skupine u nekoj zemlji prihvaćaju gubitak vlasti nakon poraza u demokratskim izborima. To, drugo, do-

¹⁸ Nerzuk ĆURAK, „Križa ljevice u dejtonskoj močvari“, Emina ABRAHAMSDOTTER – Besima BORIC (ur.), *Razgovor o ljevici: identitet, kriza i izazovi u Bosni i Hercegovini danas*, Sarajevo, 2015., str. 12.

¹⁹ Usp. isto, str. 11.

²⁰ U teoriji transformacije Rumunjska se često navodi kao primjer države u kojoj su se reformirani komunisti najduže održali na vlasti. Nakon sedam godina u studenome 1996. reformirani komunisti Iona Iliescuu tijesno su izgubili vlast od građansko-konzervativnoga opozicijskoga saveza oko Demokratske konvencije. Vidi W. MERKEL, *Transformacija...*, str. 335.

kumentira da mase žele zamijeniti vladu, a ne demokratski režim.²¹ U BiH je još uvijek teško očekivati takav zaokret političkih pravaca, a zato postoje i dva glavna razloga. Prvi upućuje na postojeće nametnuto ustavno rješenje koje nije rezultat dogovora unutarnjih snaga. Daytonski je sporazum sklopljen dok sukob još nije bio riješen: „Sukob je u osnovi ostao neriješen – i na bojnopolju i za pregovaračkim stolom.“²² Drugi se razlog odnosi na položaj hrvatskoga naroda u BiH koji je naknadnim izmjenama ustava izgubio ravnopravnost. Taj je proces započeo promjenom pravila za izbor u Domu naroda Federacije BiH koju je proveo OEES pod vodstvom Roberta Barryja „po kojoj se načelnost pretvarala u neravnopravnost.“²³ Time je omogućeno da svaki zastupnik u županijskoj skupštini može glasovati za listu dok je prije svaki konstitutivni narod glasovao samo za svoje predstavnike. S obzirom na to da su Bošnjaci znatno brojniji od Hrvata u FBiH, njihov je utjecaj na izbor hrvatskih predstavnika postao odlučujući.²⁴

Slabljenje političke pozicije najmalobrojnijeg naroda bilo je očito i u izboru člana Predsjedništva 2006. i 2010. godine kada je hrvatskoga člana birao drugi brojniji narod. Takvu ustavnu strukturu većina pripadnika najmalobrojnijega naroda u BiH prepoznala je kao nepravednu i neprimjerenu. To nije temelj na kojem se mogu razvijati institucije i odnosi u zajedničkoj državi. Zbog toga bez temeljite reforme, koja uključuje ustavnu reformu, Bosna i Hercegovina nema budućnosti. Ne može se konsolidirati kao država ako ne omogućuje ostvarivanje individualnih i kolektivnih prava za sva tri naroda. Samo se tako može razvijati privrženost političkoj zajednici i jasno odgovoriti na pitanje lojalnosti, kao temelju svake politike, ako se znade tko komu pripada, kojoj političkoj zajednici.²⁵ Kašnjenje BiH u demokratskim procesima u odnosu na druge zemlje jugoistoka Europe, izuzev Kosova, ima i dublje povijesno opterećenje. U svim velikim povijesnim procesima koji su oblikovali zapadnu civilizaciju, poput prosvjetiteljstva i industrijske revolucije, BiH je bila najudaljenija vanjska zona i uglavnom ostajala nepromijenjena. Vrijeme dinamičnoga razvoja modernoga svijeta provela je pod stranim upravama ili nekim drugim vidom

²¹ Wolfgang MERKEL, „Teorije transformacije: demokratska konsolidacija postautoritarnih sustava“, *Politička misao*, Zagreb, god. XXXVIII., 1999., br. 3., str. 128.

²² Mirjana KASAPOVIĆ, „Bosna i Hercegovina 1992. – 1995.: građanski rat, izvanjska agresija ili oboje?“, *Politička misao*, Zagreb, god. LII., 2015., br. 2., str. 45.

²³ M. KASAPOVIĆ, *Bosna i Hercegovina...*, str. 189.

²⁴ Hrvati kao najmalobrojniji narod ne mogu koristiti entitetsko glasovanje, koje Bošnjacima nije potrebno jer imaju većinu u Zastupničkom domu, a srpski ga zastupnici stalno koriste. Hrvati ni u Vladi FBiH i ne mogu spriječiti preglasavanje jer se odluke donose većinom glasova. U RS-u, iako Ustav jamči zastupljenost Hrvata, princip konstitutivnosti naroda krši se tako što u institucije nisu imenovani legitimni predstavnici hrvatskoga naroda. Vidi Damir BANOVIC – Saša GAVRIĆ, „Ustavna reforma u BiH“, *Politička misao*, Zagreb, god. XLVII., 2010., br. 2., str. 170.

²⁵ O mogućnostima izgradnje političkoga identiteta u BiH i politogenezi vidi Damirka MIHALJEVIĆ, „Demokratizacija BiH: problem izgradnje političkog identiteta“, *Identiteti – kulture – jezici*, Mostar, sv. 1., 2015., str. 223. – 238.

tuđe dominacije. Dvadeseto stoljeće BiH je dočekala kao jedini kolonijalni posjed u Europi. Na kraju istoga stoljeća, u vrtlogu višestrukih promjena, BiH opet se je našla politički i gospodarski nezrela i podložna svim utjecajima koji su dolazili sa strane. Može li BiH ipak uhvatiti korak s vremenom? To bi značilo ili smanjivanje razdora i provođenje nekog koherentnog programa ili dezintegraciju države? U daytonskoj državi bez punog suvereniteta, čiji opstanak jamči međunarodna zajednica i jedna i druga mogućnost, i integracija i dezintegracija, ovise o odnosu snaga u tom prostoru. To znači da daljnje slabljenje ili jačanje integracijskih procesa u međunarodnom poretku ima ključno značenje za perspektivu BiH. Analiziranje plauzibilnosti obiju opcija neminovno uključuje oštro sučeljene stavove o značenju nacionalnoga identiteta u okviru globalizacijskih i integracijskih procesa. Prema postmodernistima i kozmopolitima moguća je izgradnja građanske demokratske države odvojene od nacionalnih sadržaja. Svoje uporište dobrim dijelom nalaze u globalizaciji koja dovodi do radikalnih promjena u shvaćanju mnogih ključnih područja poput gospodarstva i politike. Zbog toga tvrde da je država postala smetnja ostvarivanju emancipatorskog karaktera građanstva i globalne pravednosti za sve. S druge strane, zagovornici nacije smatraju da se bez nacionalnog identiteta ne može održati nijedna politička zajednica. Kao odgovor na integracijske procese produbljuje se otpor koji vodi jačanju nacionalizma.

2. Postmodernisti i nacionalna država

Kao tendencija ili način razumijevanja postmoderna ne nadilazi modernu već je radikalizira pod utjecajem globalnih dubinskih promjena u političkom i kulturnom životu. Prefiks *post-* ne upućuje na misaona gibanja koja prevladavaju modernu. Otac filozofske postmoderne Jean-Francois Lyotard smatra da nije riječ o novoj epohi, nego o dijelu moderne.²⁶ Po njemu, postmoderna je refleksivan misaon stav prema moderni, svjestan svih aporija koje moderna nosi sa sobom. Na svijetu nikada prije nije živjelo više od sedam milijardi ljudi, nije bilo ni razorne moći atomske bombe, a ni novih tehnologija koje su suzile svijet, približile kulture i dovele do globalizacije lokalnih događaja. Globalizacija je anulirala udaljenost i raspršila neslućenu moć financijskoga kapitala i transnacionalnih korporacija. Internacionalizacija gospodarstva suzila je moć nacionalnoga institucionalnoga poretka. Nacionalna gospodarstva postala su ovisna o trendovima u svjetskom gospodarstvu i o odlukama središta financijske moći. Nacionalni je identitet tako izgubio moć koju je imao ostvarivanjem samostalne države. U tom kontekstu lideri se, Habermasovim rječnikom kazano, po-

²⁶ Usp. Jean Francois LYOTARD, *Šta je postmoderna*, Beograd, 1995., str. 21.

javljuju kao menadžeri „koji će već nekako preustrojiti uzdrnalo poduzeće.“²⁷ Dubinske promjene izazvane integrirajućim i globalizacijskim procesima dovele su do krize kolektivnog nacionalnog identiteta tradicionalno integrirajućeg čimbenika koji je proizišao upravo iz moderne. Ishodište postmodernističkoga poimanja nacije je u djelu *Nacija: zamišljena zajednica* Benedicta Andersona. Tezom da je nacija zajednica zamišljena u glavama njezinih pripadnika, Anderson se suprotstavio dotadašnjim primordijalnim i objektivističkim teorijama koje su je definirale prema „objektivnim“ obilježjima poput jezika, podrijetla, zajedničke povijesti i teritorija.²⁸ Iz te teze reproduciralo se poimanje postmodernista po kojem je nacionalni identitet isključujući jer djeluje homogenizirajuće unutar jedne nacije nasuprot građanstva koje može osigurati univerzalne kategorije poput jednakosti neovisne o kulturno različitim pojedincima. S postmodernog stajališta nacionalni se identitet svakako mijenja prema inovativnim potencijalima ljudskih skupina koje se homogeniziraju oko inovacija koje su ih obilježile u odnosu prema drugim skupinama.²⁹ Roger Scruton, najutjecajniji konzervativni filozof današnjice, smatra da je takav pokušaj EU-a, kojim se nastojalo nacionalni identitet zamijeniti europskim, potpuno neuspješan pa čak i smiješan. „EU je nastojala delegitimirati nacionalnu državu kako bi bila irelevantna za Francuze, Britance, Poljake ili Talijane ukidanjem nacionalnih običaja i vjerovanja kao izraza patriotske odanosti?“³⁰ Je li postmodernistički diskurs o nacionalnom identitetu primjenjiv u BiH? Prema D. Rodinu upravo je BiH pretvorena u eksperiment u kojem se testiraju načela antifašizma, antikomunizma, antiterorizma, ljudskih prava i multikulturalizma, a koja su važna EU. „Tešku zadaću izgradnje nadnacionalne države s demokratskom legitimacijom stavili su Amerikanci ne samo pred narode BiH, nego i pred svoje saveznike. No, što se traži za Bosnu, faktički se očekuje i od EU-a, inače će se i ona raspasti na tako nepolitičkim efemernostima.“³¹ U globalizacijske procese devedesetih godina BiH je ušla politički i gospodarski nerazvijena. Liberalizacija političkoga života istodobno je u svoj žestini iskazala i postojanje ne samo različitih nego i suprotstavljenih vrijednosti između triju naroda. Velik razdor onemogućio je stvaranje stabilne vlade, a kulturološke razlike pretvorile su se u suprotnosti. Slijedom toga ideološka se polarizacija, na žalost, razrješavala u surovosti rata. Sukob je završen bez autentičnoga dogovora unutarnjih snaga, a konsenzus o bitnim pitanjima

²⁷ Jürgen HABERMAS, *Eseji o Europi*, Zagreb, 2008., str. 54.

²⁸ Usp. Zrinka BOŽIĆ BLANUŠA, „Nacija bez subjekta“, *Filozofska istraživanja*, god. XXX., 2010., br. 1. – 2., str. 312.

²⁹ Usp. Davor RODIN, *Politiološki paradoksi? Prinos glosaru postmodernog politološkog pojmovlja*, Zagreb, 2008., str. 236. – 237.

³⁰ Roger SCRUTON, „Is Europe Still Defensible From Invasion“, *Forbes online*, 4. V. 2014., <http://www.forbes.com/sites/rogerscruton/2014/05/04/is-europe-defensible/#60c572e21eea>.

³¹ Davor RODIN, „Daytonski sporazum: deklaracija političke volje Zapada“, *Politička misao*, Zagreb, god. XXX-III., 1996., br. 4., str. 154.

i koherentan program još uvijek nisu postignuti. Novo ustavno uređenje nametnuto Daytonskim sporazumom većina iz svih triju ustavotvornih naroda nije prepoznala kao pošteno i primjereno rješenje. Tako nisu stvoreni ni temelji razvoju legitimacije, političkoga identiteta i povjerenja kao trima osnovnim oblicima potpore političkom sustavu. Riječ je o trima temeljnim oblicima vjerovanja u jedinice političkoga sustava bez kojih se politička zajednica ne može konsolidirati, a ni održati. Ured visokog predstavnika nametanjem rješenja omogućava integrativno političko djelovanje. Rat i tranzicija stvorili su i izraženu socijalnu podjelu između iznimno bogatih i izrazito siromašnih. Suprotnostima na socijalnoj razini vješto se manipulira isticanjem nacionalnih suprotnosti. Izraženo siromaštvo bosanskohercegovačkog stanovništva ne otežava samo internaliziranje demokratskih vrijednosti, nego je i pogodno tlo za jačanje radikalnih snaga. U tom su smislu globalne prijetnje ISIL-a i jačanje fundamentalizma u BiH ozbiljan problem. „Dok god veliki dio javnosti smatra da je fizički opstanak neizvjestan, procvat demokracije nije vjerojatan. Ali uvjeti u kojima vlada očaj predstavljaju plodno tlo za ekstremističke ideologije, kao što su Hitlerova i Bin Ladenova.“³² S druge strane, ekonomski razvoj generira promjenu stavova praktično u bilo kojem društvu.³³ Perspektivu s kojom se razumijeva svijet većina pronalazi u nacionalnim ideologijama uz ideološke implantate globalizacije kojima nije moguće uzmaći. Dominaciju nacionalnih opcija omogućava nametnuto ustavno rješenje iz kojeg se reproducirala i neravnopravnost triju konstitutivnih naroda. Takav poredak i siromaštvo koje podupire loš socijalno-kulturni temelj demokracije glavne su poluge takva ideološkoga obzora.

3. Nacionalizam i nacionalna država

U političkom univerzumu nacionalizam je najmanje rafinirana ideologija. Ne određuje se prema važnim društvenim i socijalnim fenomenima poput, primjerice, socijalne pravde ili organizacije društva. Iz tih razloga mnogi autori nacionalizam smatraju nepotpunom ideologijom. Međutim, unatoč manjkavostima riječ je o iznimno moćnoj ideologiji sposobnoj širokim skupinama osigurati identifikaciju. Ta se sposobnost nacionalizma prvi put pokazala u 19. stoljeću kada je upravo nacionalna ideologija dovela do rušenja carstava i tlačiteljskih političkih struktura. U tom smislu nacionalizam je po definiciji moderne dio novoga doba modernosti.³⁴ Upravo je moderna kao epoha i misaono gibanje i stvorila modernu povijest utemeljenu na

³² Ronald INGLEHART – Christian WELZEL, *Modernizacija kulturna promjena i demokracija: slijed ljudskog razvitka*, Zagreb, 2007., str. 286.

³³ Usp. Ronald INGLEHART – Pippa NORRIS, „The True Clash od Civilization“, *Foreign Policy*, br. 135., 2003., str. 68.

³⁴ Usp. Anthony D. SMITH, *Nacionalizam i modernizam: kritički pregled suvremenih teorija nacije i nacionalizma*, Zagreb, 2003., str. 21.

naciji i nacionalnim državama. Kroz dugo razdoblje trajanja od kraja 18. do 20. stoljeća „moderna postupno ostvaruje ideju napretka i oblikuje građansko/civilno društvo (*societas civilis*) unutar kojeg se formira nova zajednica: *nacija* (i kao *nacionalna zajednica* i kao *socijetalna zajednica*). U radikalnom zločinačkom obliku nacionalizam se pojavio u Njemačkoj u nacionalsocijalizmu. Pojavom fašizma nacionalizam dolazi na rub srama kao uski i tribalistički i potencijalno totalitarni koncept ideja i vrijednosti. U znanstvenom diskursu ključna knjiga koja je oblikovala krajnje negativan stav prema nacionalizmu je *Nationalism* Ellija Kedurija (1960.). Njegov je zaključak da je nacionalizam antiindividualistički, despotski, nasilan i rasistički.³⁵ Takav je pristup dominirao do devedesetih kada dolazi do sloma socijalizma i uzdizanja nacionalizma.³⁶ Raspadom socijalističkih poredaka nacionalizam je, primjerice, Hrvatima i Slovincima bio jedina snaga kojom su mogli krenuti prema demokratskim promjenama. Slovenski liberali, oni koji su željeli stvoriti slobodno tržište i riješiti se Jugoslavije, bili su najodlučniji nacionalisti. Individualizam i nacionalizam nisu se uzajamno potrli.³⁷ Nacionalizam je potvrdio da nema nužno i isključivo negativnu i retrogradnu ulogu. Promijenio je ishodište politike u 19. stoljeću i omogućio da volja naroda, a ne vladara postanu temelj moderne politike. Dva stoljeća poslije nakon urušavanja totalitarnih sustava nacionalni pokreti vodili su osamostaljivanju naroda i država. Intenzivne integracije potaknute globalizacijom nisu dovele do nestanka nacionalizma već njegove prilagodbe intencijama europskih integracija. Unatoč najavama postmodernista i kozmopolita, nacionalizam nije iščeznuo već je samo promijenio oblik u kojem se javlja. To su danas četiri tipa nacionalizma: tradicionalni, subdržavni, transsuvereni i protekcionistički nacionalizam.³⁸ Time se potvrđuje trajnost i fleksibilnost političkih ideja i vrijednosti koje dijele politički univerzum. Međutim, vrijednosna praznina nacionalizma razlog je zbog kojeg je često parazitski jer se prožima s liberalizmom, socijalizmom ili konzervativizmom. Jezgru nacionalne ideologije čini nacionalna identifikacija, a ona ima jako emotivno, a ne racionalno značenje. Emotivni aspekt lako se mobilizira i to je ono što nacionalnu ideologiju čini moćnom, ali i opasnom. Na toj je funkciji nacionalizma utemeljen nacizam. Nacionalizam moraju pratiti kontinuirane izgradnje pravnih i socijalnih elemenata jer nastaje opasnost skliznuća u autoritarne i totalitarne oblike.³⁹

³⁵ Ellie Kedourie bio je Židov rođen u Iraku. Iskustvo progona koje je doživio sa svojom obitelji jako je utjecalo na njegovo istraživanje o nacionalizmu.

³⁶ Paschalis M. KITROMILIDES, „Ellie Kedourie’s Contribution to the Study of Nationalism“, *Middle Eastern Studies*, god. IV., 2005., br. 5., str. 661.

³⁷ Usp. Z. KURELIĆ, *n. dj.*, str. 149.

³⁸ Usp. Vladimir VUJČIĆ, *Kultura i politika*, Zagreb, 2009., str. 142. – 143.

³⁹ Usp. Zvonko POSAVEC, „Slom socijalizam i uspon nacionalizma“, *Politička misao*, Zagreb, god. XXXII., 1995., br. 1., str. 150.

4. Nacionalizam u BiH

Demokratski procesi u višenacionalnoj BiH odvijali su se u znaku nacionalne homogenizacije. Posljedica toga je da se bosanskohercegovačko višestranačje temelji isključivo na etničkoj razini. Vrijednosti koje su pola stoljeća bile skrivene u društvenom podzemlju postaju javne i zbog čega se pojavila prava eksplozija nacionalizama. Samo one stranke koje su se služile nacionalnim elementima imale su političku priliku. Na prvim parlamentarnim izborima u BiH održanima u studenome 1990. nacionalne su stranke osvojile apsolutnu vlast.⁴⁰ Većini stanovništva ponudile su odgovore na pitanja o tome što se događa, zašto se i kako ponašati i djelovati. Takva funkcija ideologija izražena je osobito u prijelomnim i zbrkanim događanjima. Ideologije nailaze na pogodno tlo u prijelomnim, nesigurnim stanjima u kojima, kako pojašnjava S. Ravlić, mogu pružiti uvjerljivo objašnjenje, „može se saznati što se uistinu zbiva, zašto se zbiva, i kako se u tom zbivanju ponašati, u kojem smjeru djelovati.“⁴¹

Na početku liberalizacije političkoga života nacionalizam se u BiH pojavio u dva oblicima. Jedan je težio demokratskim promjenama, a drugi je bio reakcionaran i agresivan. Hrvatski i bošnjački nacionalizam devedesetih imali su emancipatorski karakter jer su težili liberalizaciji i neovisnoj državi. Nacionalizmi su, strogo govoreći, bili antitotalitarni i stvorili su demokratske institucije u svim republikama bivše Jugoslavije, čak i u Srbiji.⁴² Devedesetih je nacionalizam uglavnom imao emancipatorski karakter. Takav pozitivan ontološki karakter izgubio se ubrzo „jer su zemlje i narodi koju su ušli u jugoslavensku federaciju na izvjestan način preskočili jedno razdoblje povijesnog razvoja – građansko društvo, slom kvazi socijalističkog poretka neminovno ih je vratilo na ona polazišta s kojih su razvijene zemlje Zapada krenule početkom 19. stoljeća.“⁴³ Industrijalizacija i urbanizacija točke su od kojih je krenuo razvoj Zapada. Proces koji su dalje vodili konsolidaciji demokracije odvijali su se evolucijski.

Ekspanzionistička nastojanja Srbije devedesetih imala su ključni utjecaj na radikalizaciju srpskoga nacionalizma u BiH. Bio je krajnje isključujući i odbijao je svaku

⁴⁰ Bošnjačka stranka SDA osvojila je oko 31 % glasova, SDS oko 26 %, a HDZ 16 % glasova. Tri glavne nacionalne stranke SDA, SDS i HDZ dobile su oko 74 % glasova i zaposjele 76 % mjesta u Vijeću građana. U izborima za Vijeće 109 općina tri su nacionalne stranke dobile zajedno više od 70 % glasova i 95 % mandata. U Predsjedništvo BiH izabrano je sedam članova: dva Muslimana – Alija Izetbegović i Fikret Abdić, dva Hrvata – Stjepan Kljuić i Franjo Boras, dva Srbi – Biljana Plavšić i Nikola Koljević te jedan Jugoslaven – Ejub Ganić. Na izboru za bošnjačkoga člana Predsjedništva Fikret Abdić osvojio je 33,25 %, a Alija Izetbegović 27,96 % glasova.

⁴¹ Slaven RAVLIĆ, *Suvremene političke ideologije*, Zagreb, 2003., str. 23.

⁴² Usp. Z. KURELIĆ, *n. dj.*, str. 149.

⁴³ Ivan ŠIBER, „Politička kultura i tranzicija“, *Politička misao*, Zagreb, god. XXIX., 1992., br. 3., str. 96.

mogućnost postojanja BiH izvan srpskog nacionalističkog programa.⁴⁴ U ekstremnijem obliku nacionalizam se pojavio i u jednom dijelu hrvatskog i bošnjačkog etničkog segmenta. Velikohrvatski nacionalizam zagovarao je Hrvatsku do Drine. Ekstremni nacionalizam u obliku islamskog fundamentalizma pojavio se među Bošnjacima. *Islamska deklaracija* Alije Izetbegovića, osnivača SDA i prvog predsjedatelja Predsjedništva BiH, pripada redu radikalnih programskih dokumenata suvremenoga islamizma. Takvi dokumenti, kako navodi Tanasković, počeli su se sedamdesetih godina prošloga stoljeća učestalije pojavljivati u raznim dijelovima islamskoga svijeta, a u krilu manjinskih muslimanskih zajednica na zapadu. Tanasković ukazuje i na poseban podnaslov u *Islamskoj deklaraciji* Alije Izetbegovića: „Jedan program islamizacije Muslimana i muslimanskih naroda.“⁴⁵ Ideološki sukob u BiH opterećen povijesnom pozadinom usložnjavao se pojavom ekstremnih oblika nacionalizma. Pri tome je važno pitanje u kojoj je mjeri nepostojanje građanskoga društva utjecalo na radikalizaciju ideološke polarizacije. BiH je bila dio socijalističkoga poretka unutar kojeg se izgrađivala kolektivizacija, a ne individualizacija. Socijalistički poredci naslijedili su i učvrstili parohijalni oblik političke kulture. U tom obliku političke kulture orijentacije nisu odvojene od religioznih i socijalnih jer nema ni diferenciranih političkih uloga. Taj element parohijalne političke kulture olakšao je totalitarnom sustavu prodor i kontrolu društva i osobnoga života. Za socijalistički vrijednosni sustav važno je da zajednica kao cjelina određuje i kontrolira ponašanje pojedinca. Takva naslijeđena struktura odredila je javni život nakon liberalizacije. Vrijednosne orijentacije ukorijenjene u svijest ljudi mijenjaju se kroz dug proces koji zahtijeva vrijeme, što je otprilike prosječan životni vijek u Europi. Ratna zbivanja imaju ishodište u nerazvijenoj podaničko-parohijalnoj političkoj kulturi s izraženim crtama autoritarnosti. Taj mješovit oblik političke kulture poželjan je u totalitarnom sustavu jer omogućava držanje stanovništva u podređenu položaju. U najradikalnijem obliku manifestirala se kroz primjenu sile u pokušaju nametanja vrijednosti velikosrpske ideologije, a u blažem obliku nepoštivanju vrijednosti poput tolerancije različita mišljenja i demokratskoga dijaloga. Neosporno je da su etnokulturne različitosti snažan izvor konflikata i danas, ali je potencijalna dramatičnost ipak određena povijesnom pozadinom, gospodarskim i demokratskim razvojem.

⁴⁴ Glavna osoba u srbijanskoj reakciji na jugoslavenski federalizam bio je Slobodan Milošević. Nakon što je smijenio relativno umjerene elemente u Savezu komunista Srbije, u rujnu 1987. preuzeo je vodstvo nad srpskom partijskom organizacijom. Započeo je prvo s provedbom nerealnog srpskog nacionalističkog programa o podjarmljivanju Albanaca na Kosovu. Miloševićeva prava inovacija bila je pretvaranje SKS-a u središnju stranku srpskoga nacionalizma. Probudio je stare srpske nacionalističke mitove i snove o uspostavi tzv. Velike Srbije koja će obuhvatiti veći dio Jugoslavije. Partijsku državu u Srbiji stavio je u službu srpske nacionalne homogenizacije. Vidi Ivo BANAC, *Raspad Jugoslavije: eseji o nacionalizmu i nacionalni sukobima*, Zagreb, 2001. str. 121.

⁴⁵ Darko TANASKOVIĆ, *Neosmanizam: povratak Turske na Balkan*, Beograd, 2011., str. 11.

Kymlicka, međutim, navodi da ekonomski prosperitet, osobna tolerancija iako imaju velika dostignuća i autonomnu vrijednost, nisu sami po sebi ili zajedno odgovori na izazove etnokulturne različitosti. „Etnokulturne različitosti ostat će snažan izvor konflikata, a mogu se i pojačati, usprkos tome što su se spomenute vrijednosti etablirale. To je najvažnija lekcija koju zapad mora naučiti.“⁴⁶ S europskim integracijama nacionalizam nije nestao, već se samo prilagođavao intencijama europskih integracija. Zato je, kao što navodi Vujčić, važnije prepoznati oblike nacionalizma u EU i u drugim zemljama koje joj se žele priključiti nego ga ignorirati ili smatrati isključivo retrogradnim fenomenom. U EU se nacionalizam najčešće pojavljuje u subdržavnom i protekcionističkom obliku. Prvi se, primjerice, javlja u Belgiji i za razliku od secesionističkih pokreta nema aspiracija prema vlastitoj državi. Te skupine teže održavanju političke reprezentacije i institucije koje omogućuju održavanje zajednice.⁴⁷ Drugi tip, protekcionistički, pojavljuje se najviše u starim članicama koje štite svoj prostor od migranata.

5. Što ima Europa, a nema BiH?

Nacionalizam kao nositelj demokratskih promjena i rušenja tlačiteljskih režima javlja se u Europi u 19. stoljeću. Pod utjecajem industrijskoga napretka liberalizacija političkoga života i demokratizacija društva odvijali su se postupno i nisu rezultat naglih promjena. Paralelno se događala stratifikacija društva na javnu, tržišnu i građansku, civilnu, sferu, a fabriciran je srednji sloj koji je omogućio konsolidiranje europskih demokracija. Građansko društvo kao spona između stanovnika i javnih politika izraslo je na individualizaciji na kojoj je utemeljena zapadna civilizacija. Prema obrascima ponašanja i sustavima mišljenja sva su razvijena zapadna društva prije svega individualistička, odnosno liberalna neovisno o tome što ih još dodatno karakterizira. Kao širok izraz nevladinih i neinteresnih organizacija građansko društvo ostvaruje utjecaj na državu u smjeru regulacije utjecaja na društveni život. Pojavljuje se u vidu različitih asocijacija u koje se građani udružuju dragovoljno i slobodno. Razvijeno građansko društvo sastavni je dio svih konsolidiranih demokracija. Ono jača individualističke identitete za razliku od zajednice koja jača kolektivističke identitete.⁴⁸ To je i temeljna razlika između socijalizma i kapitalizma, a posljedično i misaonoga sklopa ljudi unutar jednog i drugog poretka. Socijalizam je, dakle, favorizirao kolektivitet, a osuđivao individualizaciju. Svaki pokušaj pojedinačne inici-

⁴⁶ Will KYMLICKA, *Etnički odnosi i zapadna politička teorija*, 2000. Citirano prema: Vladimir VUJČIĆ, „Nacionalizam, građanstvo i strategije integracija EU“, *Analiza Hrvatskog politološkog društva*, Zagreb, god. IV., 2008., br. 1., str. 112.

⁴⁷ V. VUJČIĆ, *Kultura...*, str. 143. – 144.

⁴⁸ Usp. R. INGLEHART – C. WELZEL, *n. dj.*, str. 141.

jative tretirao se kao bijeg iz kolektiva i osuđivao na razini pravnih normi i javnoga mnijenja. S druge strane, individualizacija stavlja naglasak na autonomiju, na samoostvarenje i identitet pojedinca. Liberalno kapitalistički poredak utemeljen je na privatnom vlasništvu, slobodnom tržištu, ljudskim pravima i interesu. Nema vječnih prijatelja i neprijatelja jer su stalni samo interesi. Način mišljenja i rasuđivanja oblikovan u socijalističkom sustavu nije mogao biti brzo zamijenjen uspostavljanjem novih društvenih odnosa. Unatoč svjesnoj želji i većinskoj određenosti prema demokraciji nagao zaokret od socijalističkih vrijednosti prema liberalno-demokratskim u praksi je stvarao niz poteškoća. Transformacija se nije odvijala jednako u svim europskim postkomunističkim državama. Srednjoistočna se Europa zbog svojih kulturoloških i povijesnih pretpostavki, za razliku od jugoistočnoga dijela, puno brže i jednostavnije vraćala na prekinutu putanju europskoga razvoja.⁴⁹ Nadalje, pod utjecajem gospodarskoga napretka i blagostanja koje je sa sobom donio, u razvijenom se dijelu Europe dogodila promjena vrijednosnih orijentacija koje su se preslikale i na kulturu i na političku zajednicu. U prvom slučaju na slabljenje tradicionalnih i jačanje sekularnih vrijednosti, a pred političku je zajednicu stavio zahtjeve za sve većom samoaktualizacijom pojedinaca. Teorijsko tumačenje postupnih promjena u vrijednosnom sustavu u fazi prijelaza industrijskoga u postindustrijsko društvo u razvijenim zemljama izložio je R. Inglehart u knjizi *Silent Revolution* (1977.). Tiha revolucija objašnjava postupnu promjenu vrijednosti u kojoj se materijalističke zamjenjuju postmaterijalističkim. Pojavu novih postmaterijalističkih vrijednosti omogućio je stupanj egzistencijalne sigurnosti koji je postigla većina pripadnika političke zajednice. U takvim uvjetima stvaraju se nove vrijednosti koje zastupaju autonomnost pojedinca, individualan izbor, potrebu za samoizražavanjem i kvalitetu života. Promjenu vrijednosti, prema Inglehartu, omogućilo je ekonomsko blagostanje u kojim

⁴⁹ Češka, Slovačka, Mađarska i Poljska pripadaju zapadnoj civilizaciji više nego jugoistočni dio Europe. Oblikovala su ih velika povijesna razdoblja: renesansa, reformacija, prosvjetiteljstvo, francuska i industrijska revolucija uz dominantan utjecaj kršćanstva. Ta je prednost povijesnoga nasljeđa srednjoistočne Europe došla do izražaja 1989. kada se urušio sovjetski blok, a bivše države narodne demokracije bile suočene s golemim izazovima transformacije. Taj veliki preobražaj, za razliku od jugoistočne Europe, nije bilo povezan s nasiljem. Povijest balkanskoga područja, s druge strane, obilježena je sukobom triju civilizacija zapadnoeuropske, rusko-pravoslavne i islamske, a potom i triju velikih monoteističkih religija: rimokatoličke, pravoslavne i islamske kao i triju različitih kultura i sustava vrijednosti. Velik raskol između zapadne i istočne Crkve 1054. uspostavio je ne samo podjelu između rimokatoličkih i pravoslavnih vjernika već i geografsku podjelu među denominacijama upravo na području balkanskoga područja. Prodorom Osmanlijskog Carstva u 15. stoljeću i islamizacijom ukorijenjena je i islamska vjera i orijentalna kultura. Ako civilizacijskim i kulturnim podjelama dodamo i interese velikih sila koje su poticale sukobe i neprijateljstva, možemo zaključiti da je povijest potpuno drukčije obilježila ovaj dio svijeta. Ta je razlika najvidljivija u posebnom autoritarnom obliku političke kulture koja se upravo oblikovala pod utjecajem surovih uvjeta borbe ljudi za goli život i tehnika dominacije prenesenih iz oblika strane dominacije. Upravo je takav oblik političke kulture odredio i način raspada jugoslavenske federacije. O srednjoistočnoj Europi vidi Piotr S. WANDYCZ, *Cijena slobode: povijest Srednjoistočne Europe od srednjeg vijeka do danas*, Zagreb, 2004., str. 3. O jugoistočnoj Europi vidi Damirka MIHALJEVIĆ, *Politička kultura u Bosni i Hercegovini*, Mostar, 2014., str. 68. – 71.

su odrastali ispitanici uključeni u empirijsko istraživanje. Osim prirodnih katastrofa nijedna druga pojava ne utječe na svakodnevni život ljudi tako mnogo i ne donosi promjene koje se tako neposredno osjećaju kao što je društveno-ekonomski razvitak.⁵⁰ Do sada su se vrijednosti mijenjale od materijalnih prema postmaterijalnim i naposljetku su se pojavile u vidu ekspresivnih vrijednosti. Taj slijed ljudskoga razvika koji se ogleda u promjenama vrijednosnih orijentacija ono je što BiH čini najviše udaljenom od razvijenoga dijela Europe. Na njezinu prostoru uvjerljivo dominiraju materijalističke orijentacije i slijedom toga bez izloženosti većine stanovništva boljim egzistencijalnim uvjetima BiH ostat će tek formalna demokracija. Kao važan kriterij razlikovanja formalne od stvarne demokracije naglašava se i integritet političkih elita. Ako se ne osvrću na prava i potrebe stanovništva i rade u svoju korist, ta je politička zajednica daleko od stvarne demokracije u kojoj su upravo preferencije građana istinski prijemljive.⁵¹ Razlika između jedne i druge demokracije vidljiva je i na području ideološkoga sukobljavanja. U posljednjih nekoliko godina u Europi se osjeća tendencija radikalizacije desnih snaga. Međutim, kako navodi M. Cass, jednako kao što je povijesna krajnja desnica afirmirala ideološke i organizacijske trendove 30-ih godina 20. st., protudemokratske stavove i masovnu mobilizaciju, suvremene su stranke plod današnjega doba u kojem demokracija uživa hegemonijski status.⁵² I na koncu, BiH nije država s punim suverenitetom i njezin opstanak jamče velike sile i njihovi unutarnji odnosi. Unutarnje snage, dakle, objektivno nemaju autonomnu moć samostalnog rješenja bez uplitanja međunarodne zajednice.

Umjesto zaključka: Kako dalje?

BiH se mijenja vrlo sporo, a ideološki se sukobi usložnjavaju. Bez međunarodne zajednice nije moguć korak naprijed premda je njezin odnos prema BiH stihijski. Potencijal u razrješenju političke situacije međunarodni akteri nisu dovoljno iskoristili. Reforme koje su vodile u slabljenje ustavne pozicije hrvatskoga naroda, najblaže rečeno, usporavale su konsolidiranje države. Takva strategija nije put kojim se može izgrađivati politički identitet kao izraz zajedničkoga sustava vrijednosti bez kojeg BiH ne može ići naprijed. Taj kapacitet, kao što i Kasapović navodi na kraju već navedene knjige, mora biti utemeljen na potpunu poštivanju zasebnih identiteta. Predaja zahtjeva za članstvo u EU sredinom veljače ove godine, iako tek formalan čin, ipak pokazuje kako BiH može imati europsku budućnost. To je, naravno, tek početak duga puta u europsku obitelj koji upravo zbog nefunkcionalnosti BiH može

⁵⁰ Usp. R. INGLEHART – C. WELZEL, *n. dj.*, str. 38.

⁵¹ Usp. *isto*, str. 288.

⁵² Usp. CAS MUDDE, „Krajnja desnica na europskim izborima: nešto novoga mnogo staroga”, *Političke analize*, god. V., 2014., br. 18., str. 16.

biti kompliciran i o pitanjima koja su za druge države bila jednostavna, kao što je, primjerice, struktura stanovništva. Naime, popis iz listopada 2013. još nije objavljen. Zbog toga bi politika EU-a, uzimajući u obzir sve ono što je bosanskohercegovačka politička stvarnost, trebala ubrzati pregovore. S obzirom na globalni problem terorizma i pogodno tlo koje za jačanje ekstremnih ideologija pruža BiH, priključenje Europi jedini je moguć odgovor na vanjskopolitičke implikacije. Izvanjski pritisak na promjene u smjeru stvaranja djelotvorne demokracije nije učinkovit jer uspostavljanje prave demokracije nije moguće u uvjetima u kojima vlada siromaštvo i egzistencijalna nesigurnost. Ulazak u EU, ipak, može ubrzati gospodarske i socijalne reforme kao preduvjet demokratizaciji države. U takvim okolnostima moguće je očekivati ublažavanje ideološke fragmentacije. Međutim, Europa s izbjegličkim migracijama i schengenskim režimom pokazuje jasne znakove krize temeljnih vrijednosti, a dvojbe o njezinoj neizvjesnosti postale su sve izraženije. Budemo li svjedočili daljnjem slabljenju europskih institucija, a slijedom toga i raspadu, osobito nakon provedbe referenduma o ostanku ili izlasku Velike Britanije iz EU-a najavljena za 23. lipnja 2016., to će značiti promjenu međunarodnoga poretka i napora da se BiH integrira kao država.⁵³ Takav kontekst međunarodnoga okruženja ojačat će dezintegracijske snage u BiH, a pritom je ključno pitanje je li takvo rješenje moguće mirnim putem. Proces bi se reflektirao sigurno i na Veliku Britaniju škotskim referendumom, a u Belgiji pitanjem Flandrije. Situacija bi se osobito komplicirala i u Španjolskoj u kojoj bi primjer Katalonije, kao predvodnice dezintegracijskih procesa, slijedile Baskija, Valencija, Aragonija, a vjerojatno i druge autonomne zajednice. Kada uzmemo u obzir činjenicu da su Velika Britanija i Španjolska dvije od šest najjačih i najmnogoljudnijih europskih država koje čine njenu jezgru i oštro se suprotstavljaju dezintegraciji na svojim prostorima čini se ipak izglednijim da će EU unatoč slabostima ostati politički i sigurnosni projekt. Dezintegracijski procesi, međutim, uvijek imaju domino efekt i iz tog razloga nisu izvjesni ako se ne budu događali u Europi. Integracija države vezana je za ustavnu reformu. Robert Putnam je na primjeru regionalizacije Italije u knjizi *Kako demokraciju učiniti djelotvornom* (2003.) pokazao kako novi institucionalni dizajn može dovesti do ideološke depolarizacije i pragmatičnoga pristupa javnim poslovima. Taj put najviše ovisi o političkim elitama i međunarodnoj zajednici.

⁵³ Zakazivanju referenduma prethodilo je preispitivanje odnosa između Velike Britanije i EU-a. Britanski premijer David Cameron postigao je s EU-om dogovor o četirima bitnima uvjetima koje je postavio EU: pravo na smanjenje socijalnih davanja migrantima, zaštitne mjere za države koje nisu članice eurozone protiv veće integracije, izuzimanje iz napora za zbližavanje Unije i mjere za jačanje konkurentske pozicije EU-a. Iako kritičari spočitavaju Cameronu da traži članstvo po izboru, poseban status Velike Britanije u odnosu na EU utemeljila je Margaret Thatcher. Silasku s političke scene bivše britanske premijerke presudio je upravo odnos prema europskim integracijama. Zagovaranje državnosti kao najčvršćeg temelja međunarodne stabilnosti u vrijeme kada je prevladavala politika integracija imalo je svoju cijenu. To je vrijeme (1985. – 1992.) najdinamičnijeg razvoja EU-a, njezinih institucija i zajedničkoga tržišta. U tom kontekstu odnos tačerizma prema europskim integracijama prepoznat je kao retrogradna politika.